

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-9

УДК 631.115.8

Ушкаренко Ю.В.

*доктор економічних наук, професор,
завідувачка кафедри економіки та міжнародних економічних відносин
Херсонського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7231-5277>
E-mail: ushkarenkoj@gmail.com*

Соловйов А.І.

*доктор економічних наук, професор,
декан факультету економіки і менеджменту
Херсонського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5208-2269>
E-mail: solovyovandrey0@gmail.com*

Чмут А.В.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки
та міжнародних економічних відносин
Херсонського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5947-728X>
E-mail: hannach300@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КООПЕРАТИВНИХ ВІДНОСИН В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

У статті розглядаються актуальні питання кооперації як особливої форми соціально-економічної діяльності та важливого складника перетворень на селі. Встановлено, що кооперація визначає не лише форму господарювання, а й спосіб виживання сільськогосподарських товаровиробників у жорстких економічних та політичних умовах сьогодення. Досліджено особливості кооперативної форми господарювання, визначено сутність кооперативного підприємства. Проаналізовано стан та тенденції розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні. Висвітлено й обґрунтовано взаємодію різних видів сільської кооперації в інтересах економічного розвитку і соціального відродження села. Встановлено, що умови і масштаби кооперативної діяльності, її економічна та соціальна ефективність пов'язані з рівнем розвитку економічної системи. Запропоновано напрями функціонування системи кооперативних відносин.

Ключові слова: кооперація, кооператив, кооперативні відносини, агропромислове виробництво, кооперативний сектор, сільськогосподарський товаровиробник.

Ушкаренко Ю.В., Соловьев А.И., Чмут А.В. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ КООПЕРАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В статье рассматриваются актуальные вопросы кооперации как особой формы социально-экономической деятельности и важной составляющей преобразований на селе. Установлено, что кооперация определяет не только форму хозяйствования, но и способ выживания сельскохозяйственных товаропроизводителей в жестких экономических и политических условиях современности. Исследованы особенности кооперативной формы хозяйствования, определена сущность кооперативного предприятия. Проанализированы состояние и тенденции развития сельскохозяйственных кооперативов в Украине. Раскрыто и обосновано взаимодействие различных видов сельской кооперации в интересах экономического развития и социального возрождения села. Установлено, что условия и масштабы кооперативной деятельности, ее экономическая и социальная эффективность связаны с уровнем развития экономической системы. Предложены направления функционирования системы кооперативных отношений.

Ключевые слова: кооперация, кооператив, кооперативные отношения, агропромышленное производство, кооперативный сектор, сельскохозяйственный товаропроизводитель.

Ushkarenko Iuliia, Solovyov Andrii, Chmut Anna. PECULIARITIES OF FORMATION OF THE SYSTEM OF COOPERATIVE RELATIONS IN AGRICULTURAL PRODUCTION

As a component of a market economic system, cooperation fills a competitive niche, serving producers who have the need and ability to enter the market, but who find it difficult to do so without interacting with other carriers of the same needs. Conditions and scales of cooperative activity, its economic and social efficiency are connected with the level of development of the economic system. Stable functioning of agro-industrial production depends on the formation of a mechanism to ensure balanced and sustainable development of all its industries, which is based on the principles of cooperation. The article considers topical issues of cooperation as a special form of socio-economic activity and an important component of transformation in rural areas. It is established that cooperation determines not only the form of management, but also the way of survival of agricultural producers in the harsh economic and political conditions of today. The peculiarities of the cooperative form of management are investigated, the essence of the cooperative enterprise is determined. There are many approaches on defining the characteristics of cooperative organizations in economics: voluntary membership and democratic governance; feature of distribution of results of economic activity and secondary role of the capital; openness; personal participation in management and economic activity; dominance of social goals; self- and mutual aid, which allow to obtain economic benefits from the association, etc. After analyzing the definitions of different authors and taking into account the peculiarities of the cooperative form of management, we define the cooperative as an open democratic association of people who must jointly solve problems by self-organizing the necessary services. The state and tendencies of development of agricultural cooperatives in Ukraine are analyzed. The interaction of different types of rural cooperation in the interests of economic development and social revival of the village is highlighted and substantiated. It is established that the conditions and scale of cooperative activity, its economic and social efficiency are related to the level of development of the economic system. The directions of functioning of the system of cooperative relations are offered.

Keywords: cooperation, cooperative, cooperative relations, agro-industrial production, cooperative sector, agricultural commodity producer.

Постановка проблеми. Актуальним сьогодні є питання прийняття організаційно-економічних рішень стосовно розвитку взаємовідносин господарюючих суб'єктів в аграрному виробництві. Велике значення у цьому плані передусім має заохочення до кооперування товаровиробників. Кооперація як особлива форма соціально-економічної діяльності є важливим складником перетворень на селі та визначає не лише форму господарювання, а й спосіб виживання сільськогосподарських товаровиробників у жорстких економічних та політичних умовах сьогодення. У сучасному розумінні кооперація становить сукупність організаційно оформлених добровільних об'єднань взаємодопомоги громадян та юридичних осіб для досягнення загальних цілей у різних галузях економічної діяльності [1, с. 331]. Л. Молдаван відзначає низку чинників, які спонукають до розвитку кооперації на селі: недоступність ринку, диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, засилля в агробізнесі різного роду посередницьких структур, гостра необхідність сільськогосподарських підприємств у дешевому кредиті [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням теоретичного та практичного характеру діяльності розвитку кооперації присвячено праці багатьох відомих учених-економістів: В. Гончаренко [5], Ф. Горбоноса [4], В. Зіновчука [6], О. Могильного [2], Л. Молдаван [2] та ін. На думку Н. Гибнера, кооперація – спільна робота, співпраця, система нових самостійних угруповань людей, організованих ними для організації спільної роботи в галузях виробництва і обміну цінностей за умови оплати прибутком не вкладеного у справу капіталу, а особистої роботи кожного учасника, надаючи капіталу лише справедливий процент, зумовлений грошовим ринком [2]. Оригінальною була думка ще одного відомого діяча, теоретика кооперації Н. Нельсона, який зазначав, що місія кооперації – зробити моральними людей та економічні відносини [3, с. 4]. Із цього визначення випливає, що кооперація як нове сусільне явище з найперших кроків свого існування орієнтувалася не тільки на підвищення матеріального добробуту своїх членів, а й на формування духовного благополуччя. На думку Ф. Горбоноса, кооперацію за своїм змістом слід розглядати як економічне явище, сутність якого полягає в економічних взаємовідносинах між партнерами в плані співробітництва, щоб досягти спільної мети за менших питомих затрат ресурсів на основі взаємної вигоди для всіх учасників кооперації [4]. На нашу думку, кооперацію необхідно розглядати як процес, що передбачає узгодженість спільних дій людей із метою вирішення певних проблем, і як сукупність кооперативів. Проте відсутність у вітчизняній економічній науці ґрунтовних розробок щодо формування системи кооперативних відносин зумовила необхідність дослідження цього питання.

Мета дослідження полягає у розробленні практичних напрямів щодо вдосконалення системи кооперативних відносин в агропромисловому виробництві на основі системного підходу.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Організаційною формою кооперації є кооператив [4, с. 82] як одна з форм співпраці. Згідно із визначенням міжнародному рівні визначенням, кооператив – це група осіб, які добровільно об'єдналися, щоб задовольнити спільні економічні, соціальні та культурні потреби і прагнення за допомогою підприємств, що перебуває у їхній власності та під демократичним управлінням і контролем [2]. Аналізуючи визначення кооперативу різних авторів,

необхідно зосередити увагу на характеристиках, що дають можливість скласти уявлення про особливості цієї форми діяльності. На думку В. Гончаренко, кооператив – це відкрите об'єднання осіб із метою самозабезпечення необхідними послугами, яке здійснює господарську діяльність на неприбуткових засадах від імені та в інтересах своїх членів, що є його власниками-користувачами [5]. У цьому визначенні відображено соціально-економічний зміст кооперативу, а також наголошено на визначальній його особливості – неприбутковому характері діяльності.

В. Зіновчук кооперативом називає підприємство корпоративного типу, створене шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників, організації демократичного управління і поділу ризику та доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства. Таким чином, визначається соціально-економічна природа кооперативу, відображаючи його найважливіші базові принципи [6].

Можна констатувати велике розмаїття у підходах до оцінки відмінних особливостей кооперативних організацій: добровільність членства і демократичність управління; особливості розподілу результатів господарської діяльності й другорядна роль капіталу; відкритість кооперативних організацій; особиста участь в управлінні та господарській діяльності; соціальні цілі, які прагнуть вирішити кооперативи; розглядають кооперативи як організації взаємодопомоги та ін.

Свою чергою, кооперативна система є сукупністю взаємопов'язаних і взаємозалежних носіїв кооперативних відносин, які діють як єдине ціле. Системою може бути підприємство, об'єднання підприємств або інше організаційне кооперативне утворення будь-якого рівня. Кооперативи, які діють в Україні, представлено на рис. 1.

у кооперативі формуються і розвиваються відносини на загальноприйнятих кооперативних принципах [4, с. 82], під якими розуміють певні ідеї, за допомогою яких кооперативи виконують свою місію. Основні із цих правил представлено на рис. 2.

Кооператив, на перший погляд, мало чим відрізняється від інших господарських організацій. Проте кооперативні організації мають принципово іншу, неприбуткову природу [3, с. 54]. Підприємства всіх форм виходять на ринки праці, капіталу, управлінських послуг і повинні забезпечувати однакову заробітну плату, відсоток та управлінську винагороду. Схожими є також багато виробничих процесів, наприклад: пакування, сортування, транспортування, переробка, кредитна діяльність, рекламування і ціноутворення. Підприємства всіх форм ставлять за мету підвищення ефективності й економічне функціонування. Вони перебувають під дією тих самих загальноекономічних чинників: рівня зайнятості або безробіття, розширення або звуження кредитного ринку, інфляції або падіння цін, податків, змін у споживанні [6, с. 15].

Кооператив – самоокупна організація, яка діє в інтересах відповідної групи осіб. Подібно підприємницьким товариствам, кооперативи широко використовують у всіх цивілізованих країнах найману працю, особисті грошові внески, кредити й інші джерела фінансування.

Усі ці обставини вказують на те, що організаційні форми діяльності кооперативів і підприємницького товариства майже повністю співпадають, у зв'язку з чим тільки на підставі порівняння загальних ознак не можна визначити, яке об'єднання фізичних осіб слід зараховувати до категорії кооперативу, а яке

Рис. 1. Типи кооперативів в Україні

Джерело: власні дослідження

Економічні принципи	Організаційні принципи	Соціальні принципи
<ul style="list-style-type: none"> Члени кооперативу мають спільні економічні інтереси, а кооператив – неприбуткову економічну природу Члени кооперативу є одночасно його власниками і клієнтами Кооператив надає послуги своїм членам з метою скорочення витрат та/або підвищення дохідності їхніх приватних господарств Справедливе пропорційне фінансування членами діяльності кооперативу Капітал кооперативу складається з дольової (пайової) та неподільної (колективної) частини Винагорода вкладеного капіталу обмежується 	<ul style="list-style-type: none"> Членство в кооперативі є добровільним та особистим Членство в кооперативі є відкритим Демократичне управління і контроль в кооперативі за принципом «один член – один голос» Рівні права членів в користуванні послугами та управлінні Діяльність членів виборних органів управління та контролю на громадських засадах Відповідальність членів за розвиток кооперативу 	<ul style="list-style-type: none"> Створення системи самопомогли населення, яка базується на взаємодопомозі Альтруїзм членів, що базується на солідарності соціальних груп Просвітня робота серед членів та населення стосовно принципів демократії і кооперації Турбота про громаду, з якою пов'язані члени кооперативу Співпраця з іншими кооперативами з метою розвитку системи взаємодопомогли Дотримання політичного нейтралітету

Рис. 2. Основні принципи діяльності кооперативів

Джерело: власні дослідження

віднести до звичайного підприємницького товариства. Принципова відмінність кооперативів від інших підприємств полягає не в зовнішніх ознаках, а в його внутрішній природі. Якщо зовнішній стан кооперативу складається залежно від ринкових умов діяльності й реально існуючої конкуренції, то внутрішня природа визначається колективними стосунками між його членами.

Таким чином, зазначимо, що звичайне підприємницьке товариство існує тільки з метою отримання прибутку. Воно намагається якомога більше розширювати свої капіталовкладення й оборотні кошти. Залучення капіталу кооперативом становить не мету його діяльності, а засіб досягнення відповідної мети. На відміну від звичайних підприємницьких товариств кооперативи за своїм економічним змістом не можуть бути націлені на отримання максимального прибутку відповідно вкладеному капіталу. Їхньою специфічною ціллю є здійснення економічних інтересів членів.

Кооперативи, що спрощують умови життя українського села, називають третім сектором національної економіки. Загалом у світі існує майже 700 млн кооперативів. У Європейському Союзі налічується близько 250 тис кооперативів. Країнами з найбільшими частками кооперативів у сільськогосподарському виробництві є Нідерланди (88%), Фінляндія (79%), Італія (56%) та Франція (50%) [2]. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) в Україні в 2018 р. становила 1 073 одиниці. За період 2013–2018 рр. їх кількість зросла на 156 одиниць (рис. 3). Стосовно виробничих кооперативів (СВК), то за період 2013–2018 рр. їх кількість скоротилася на 153 одиниці.

Потенціал України щодо розвитку кооперації у сільськогосподарській сфері достатньо великий. Проте сьогодні в Україні існує низка проблем, що гальмують розвиток функціонування кооперативів. Однією з них, як зауважують експерти, є нерівномірність існуючих кооперативів та реально працюючих із них.

Рис. 5. Схема створення кооперативного союзу

Джерело: власні дослідження

і технологічних параметрів сільськогосподарського виробництва; 3) можливістю кооперативу розвивати економічні зв'язки, забезпечити гарантії соціального захисту й соціальної підтримки селян [2].

Іншим пріоритетним напрямом розвитку складника кооперативного сектору слід уважати споживчу кооперацію, в якій тісно переплетені економічні й соціальні інтереси людей. Кооперація вирішує низку державних функцій із соціального захисту населення. Значна роль серед кооперативів (15%) належить саме споживчій кооперації, а в деяких державах вона вище: 30% – у Данії, 27% – у Норвегії [9, с. 196]. Важливим напрямом функціонування кооперативного сектору є розвиток кредитної кооперації, що дасть змогу: забезпечити село кредитними ресурсами, підвищити фінансову стійкість та рівень платоспроможності фермерів, підвищити зайнятість у сільській місцевості та привабливість аграрного сектору як об'єкта інвестування. Значні перспективи в Україні мають кооперативи у сфері соціальних, побутових, культурних послуг. Пріоритетний розвиток кооперації у сфері послуг зумовлений тим, що в ринково-вому середовищі ця сфера суттєво розширюється, зростає попит на послуги; крім того, створення кооперативів не пов'язане з великими витратами. Досвід зарубіжних країн указує на можливість і доцільність кооперування багатьох видів послуг [10, с. 215].

Одним із напрямів інтеграції господарської діяльності кооперативів різних видів є створення кооперативами спільних підприємств у різних сферах. Створення виробничих і збутових кооперативів,

сумісне зі споживчими кооперативами підприємств у сфері виробництва, зберігання, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції, дасть змогу згладити природні суперечності, які виникають між продавцями і покупцями, тому що всі вони будуть зацікавлені в ефективності створених підприємств. Сільськогосподарські виробничі й обслуговуючі кооперативи можуть на договірній основі брати участь у формуванні товарних і сировинних ресурсів споживчих товариств, за необхідності здійснити страхові послуги, послуги з переробки виробленої сільськогосподарськими кооперативами продукції [2]. Сільськогосподарські товаровиробники мають можливість створювати різні кооперативні об'єднання: виробничі, обслуговуючі, кредитні кооперативи та їх союзи. Схему створення такого союзу кооперативів представлено на рис. 5.

Уважаємо, що в майбутньому на основі різних видів кооперативів сформується регіональний сектор кооперативної економіки. Об'єднання в кооперативний сектор повинно відбуватися двома шляхами: внутрішня системна інтеграція кооперативних утворень і створення загальнонаціонального кооперативного сектору економіки.

Висновки. Таким чином, масштаби формування кооперативного сектору залежать від розвитку системи кооперативів, головним чином, сільськогосподарських, споживчих, кредитних і соціального обслуговування. Стратегічний розвиток кооперативного сектору національної економіки повинен базуватися на науково обґрунтованих підходах і бути

реалізованим еволюційно, комплексно й узгоджено з іншими секторами багатуукладної економіки. Кооперативні форми господарювання значною мірою відповідають інтересам селян, котрі є водночас і власниками, і господарями, і працівниками підприємства, забезпечують максимальне задоволення їхніх інтересів, високий рівень ефективності використання приватної власності кожного. В Україні поступово спостерігається тенденція до збільшення чисельності сільськогосподарських кооперативів та розширення площі сільськогосподарських угідь.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Словарь иностранных слов / под ред. И.В. Лехина и др. Москва : Советская энциклопедия. 1964. 784 с.
2. Ушкаренко Ю.В. Еволюція кооперативних принципів. *Вісник Дніпропетровського ДАУ*. 2005. № 1. С. 156–160.
3. Шаффер Дж. Исторический словарь кооперативного движения. Лэнхэм, 1999. 398 с.
4. Горбонос Ф.В. Кооперация: методологичні і методичні основи. Львів : Львівський державний аграрний університет, 2003. 264 с.
5. Гончаренко В.В. Кредитні кооперативи як форма фінансової самопомогі сільського населення. *Економіка АПК*. 2000. № 9. С. 58–65.
6. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Київ : Логос, 2001. 380 с.
7. Динаміка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за 2009–2018 рр. URL: <http://organic.com.ua> (дата звернення: 16.04.2020).
8. Довідка про фінансування видатків Мінагрополітики України за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету України у 2018 році. URL: <http://www.minagro.gov.ua> (дата звернення: 25.04.2020).
9. Шевченко В. Сільськогосподарська кооперация: проблеми становлення. *Вісник Львівського державного аграрного університету. Економіка АПК*. 2000. № 7. С. 123–126.
10. Хакен Г. Основные понятия синергетики. Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. Москва, 2000. 207 с.

REFERENCES:

1. Slovar ynostrannykh slov / [pod red. Y.V. Lekhyna, S.M. Lokshynoi, F.N. Petrova, L.S. Shaumiana]. M.: Sovetskaia entsyklopediya, 1964. 784 p.
2. Ushkarenko I.V. (2005). Evoliutsiia kooperatyvnykh pryntsyv. *Visnyk Dnipropetrovskoho DAU*, vol. 1, pp. 156–160.
3. Shaffer Dzhek (1999). Ystorycheskyi slovar kooperatyvnoho dvyzheniia. Lenkhem, 398 p.
4. Horbonos F.V. (2003). Kooperatsiia: metodolohichni i metodychni osnovy. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi ahrarnyi universytet, 264 p.
5. Honcharenko V.V. (2000). Kredytni kooperatyvy yak forma finansovoi samodopomohy silskoho naselennia. *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 58–65.
6. Zinovchuk V.V. (2001). Orhanizatsiini osnovy silskohospodarskoho kooperatyvu. Kyiv: Lohos, 380 p.
7. Dynamika rozvytku silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv za 2009–2018 rr. Available at: <http://organic.com.ua> (accessed 16 April 2020).
8. Dovidka pro finansuvannia vydatkiv Minahropolityky Ukrainy za rakhunok koshtiv zahalnoho fondu Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy u 2018 r. Available at: <http://www.minagro.gov.ua> (accessed 25 April 2020).
9. Shevchenko V. (2000). Silskohospodarska kooperatsiia: problemy stanovlennia. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu. Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 123–126.
10. Khaken H. (2000). Osnovnye poniatyia synerhetyky. Synerhetycheskaia paradyhma. Mnohoobrazye poyskov y podkhdov. Moskva, 207 p.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2020.
The article was received 18 May 2020.